

Szerkesztette:

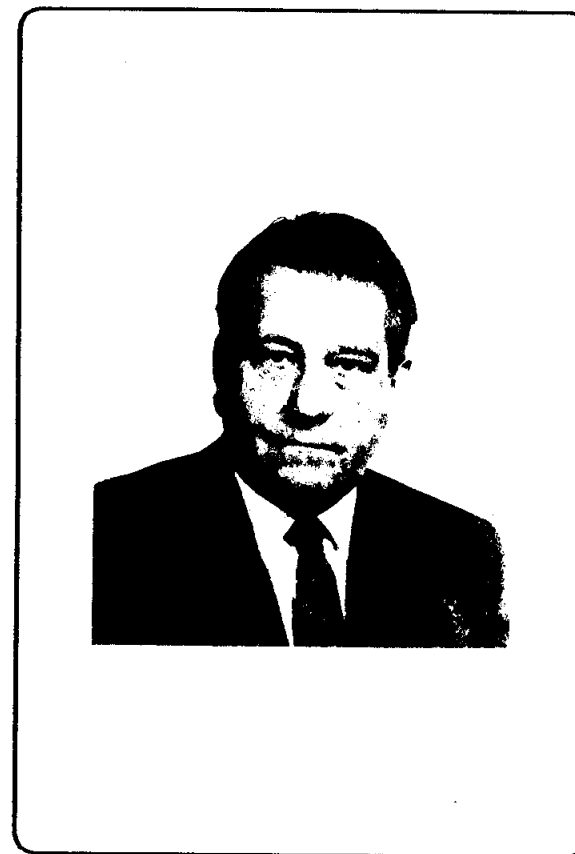
Kratochwill Ferenc

A kiadásért felelős:

Dr. Gönczöl Katalin
a Magyar Kriminológiai Társaság
titkára

ISSN-0236-9893

IM.Bv.Házinyomda 90.03.

iskolateremtő tudósegység kiemelkedése egyenesen döntő jelentőségű" - írta Egyetemünk névadója, Eötvös Loránd. És ő hangoztatta, hogy "Az egyetem tudományos tanításának színvonalát egyedül tanárainak egyénisége állapítja meg." Ilyen iskolateremtő tudósegység képének a megrajzolására vállalkoztam. Lehet, hogy gyenge eszközökkel. De nem is kellett a teljességre törekednem, hiszen nap mint nap kiegészíthetjük, finomíthatjuk ezt a képet. A magunk érzései elé tartottam tükröt, arról akartam elsősorban számot adni, hogy mit tanultunk Király Tibortól és mit kell megköszönnünk neki. Sokat.

Kratochwill Ferenc

A bűnbeesett büntetőjog

Gondolattöredékek Király Tibor
hetvenedik születésnapján

1

Király Tibor négy évtizedes tudományos pályáját képtelen vagyok megrajzolni. Azt sem tudom, hova tűzzem az útjelzőket, nem tudom, hogy a csúcsok közül melyeket jelöljem meg. Abszurdnak érzem a gondolatot is - híján vagyok a józan elemzéshez kellő érzelmi semlegességnek, bénít a tanítvány zavara. Tehetetlenségem, intellektuális dadogásom igazi oka tán mégsem ez. Nem tudhatom, hogy a 90-es években miképp folytatódik a mű. Ez persze így nem egészen igaz. A múlt alapján kitapítható az irány és sejthető a jövő írásainak szelleme. Király Tibor helyzete ugyanis irígylésreméltó és bizonyára nem tipikus. Építhet mindarra, amit eddig gondolt, mondott és írt. A magyar értelmiség hivatalosan is elismert nagyjai közül keveseknek adatik meg az, ami neki osztályrészül jut: derűvel, lélekben épen szemlélheti a korszakváltást.

2

Mi, a tételes jogok hivatásos tudósai szeretjük hinni, hogy írásaink alakítják a kor jogpolitikáját, törvényhozását. Másutt már régen elismertette magát egy tudomány, amely a jogszabályok születésének rejtélyeit kutatja. Érdemes lenne nálunk is belefogni annak felderítésébe, hogy mely tényezők formázták a közelmúlt büntetőjogi törvényhozását, kik és milyen szabályok, elvek és "nem-elvek" szerint válogattak a jogtudomány kínálta ötletek közül. Izgalmas lehet a másik oldal vizsgálata is: mennyire követte a jogtudomány a "hivatalos" büntetőpolitikát, mennyiben tekintette hivatásának, netán

kötelességének, hogy tekintélyével legitimálja a törvényhozás termékeit vagy a hatalom-teremtette büntetőpolitikai légkört.

Nos, a kapcsolat felderítésére vállalkozó érdeklődőt Király Tibor munkái bizonyára zavarba fogják ejteni. Úgy tűnik majd számára, mintha az alkotó tudomást sem vett volna az elmúlt négy év-tized büntetőpolitikájának konjunktúra-hullámai-ról, mintha csak szándékosan a kriminálpolitikai széljárással szemben evezett volna.

1956. után a kompromittáltak bélyegzett ügyvédi kar nyilván beérte már azzal is, hogy a hatalom-undorral bár, de - megtűri, mire Király Tibor a felszabadulás utáni büntetőjogi irodalom gyöngyszemével, a védőről és a védelemről szóló szenvedélyes írásával ajándékozta meg a magyar jogászságot. Amikor a hatvanas évek végétől a gyorsítás, a hatékonyság és az egyszerűsítés lett a jelszó, ő az eljárást kifejezetten bonyolító klasszikus elvek megtartása mellett emelte fel szavát. Még illett skandalálni a bűnözés közeli megszűnéséről szóló tárggyú tételt, amikor Király Tibor arra intett, hogy hosszú időre be kell rendezkednünk egy olyan életre, amelyhez hozzátartozik a bűn és a büntetőjog. Amikor pedig divatba jött, hogy a közvéleményt a bűnözés adataival riogatják, ő - a pánik szülte hisztéria következményeit felismerve - a számok józan, körültekintő értékelését szorgalmazta.

3

Azok számára, akik irígylik őt - megjegyzem: joggal - amiért megőrizte autonómiáját, némi vigasz lehet, hogy minderről talán nem is ő tehet, hanem a gének no meg a környezet: a családi hagyományok, a születés, az intellektuális érés helyszínei. Ezeknek köszönheti, hogy birtokába került azon morális és szellemi értékeknek, amelyek szavatolták függetlenségét: a kétkedésnek és így a mindennemű szélsőségtől, fanatizmustól való viszolygásnak, az intellektuális finnyáságnak, amely nem engedte, hogy szellemi tucatkampányok résztvevője legyen, az empátiának és a

türelemnek. Innen a rokonszenv a szomszéd népek, az érdeklődés a környező nemzetek szellemi teljesítményei iránt. Ma, amikor arról álmodozunk, hogy egyszer Európához tartozunk majd, Király Tibor eddigi pályája példaként szolgálhat: felzárkózá-sunk kulcsa, hogy itt Közép-Kelet-Európában dolgainkat egymás között végre európai módra rendezzük.

4

A gondos elemzés azért felfedi azt is, hogy Király Tibor is csak a kor gyermeke. Írásai univerzális, a korszakon túlmutató tartalmakat hordoznak, ám az indítékok és a hangsúlyok bennük csak a keletkezés körülményeivel, az írásokat körülvevő társadalmi-politikai közeggel összevetve fejthetők meg. Azzal a hatalmi rendszerrel összevetve, amelynek a joghoz való viszonya igencsak ambivalens volt: egyrészt lenézte, megvetette a jogot; megbontotta homogén szerkezetét, részekre szabdalta és így megtiltotta számára, hogy saját logikája szerint éljen. Ugyanakkor olyan feladatokot bízott rá - kivált a büntetőjogra - amelyek erejét messze meghaladták. "Amikor az állam maximális erősödésének a koncepciója volt az uralkodó - olvashatjuk Király Tibornál - és az állam áthatolt a társadalom minden pórusán és behatolt minden sejtjébe, a büntetőjog hatalmának fénykorát ünnepelhette... A büntetőjog és alkalmazása töltötte be azt a reménytelen szerepet, hogy őre legyen a tervteljesítésnek, hogy biztosítsa a szocialista tudat kialakítását, az önkéntes munkafegyelem diadalra jutását."1 A hatalom napi politikai döntéseket és vágyálmokat öltöztetett jogi normába, sőt úgy rendelkezett, hogy a hatalmi civódások végeredményét is a tárgyalóteremben kell kihirdetni. A jog és a tények világa, a nyers erő és a jog szférái egybemosódtak.

5

Király Tibor minden egyes munkájában ott

van a tiltakozás a határok összemossa ellen. Azon fáradozik, hogy rend legyen magán a jogon belül is, világosan elkülönüljenek az egyes jogágak és felelősségi alakzatok. Ezért tér vissza időről-időre az elterelés kérdéséhez, a büntető eljárásról letérített magatartások jellegének vizsgálatához, és ezért hajlik arra a megoldásra, hogy a processzuális döntés megváltoztatja a magatartások minőségét és kirekeszti azokat a bűncselekmények köréből.

Legfőbb törekvése mégis az, hogy a jog világát elhatárolja a tények szférájától, mindattól, ami a jogtól idegen, ami más logika szerint él. A felszínen ez a jogtudós arisztokratikus bezárkózásának tűnhet: mintha a dogmatika mestere viszolyogna a tényektől. Ám a társadalmi-politikai környezetre vetítve valójában hősie vállalkozás ez a jog integritásának, a jogászság becsületének megóvására. Kísérlet annak megakadályozására, hogy a jog legitimáló potenciálját - kivált a hatalomnak különösképp kiszolgáltató büntetőjogét - ilyen vagy olyan politikai széljárás igazolására használják. Ha pedig a vállalkozás kudarcot vallana, úgy legalább utóbb lássa országvilág, hogy hol ért véget a jog hatalma és kezdődött a nyers erőé.

Jogiasítható-e a szelekció, hol húzódnak a jogi szabályozás határai - teszi fel a kérdést a legalitás újraértelmezését sugalló írásában.² Ha a minden bűncselekmény üldözését követelő tétel teljesíthetetlen, vajon tehet-e valamit a jog a parancs és a valóság közti szakadék áthidalására? Ugyancsak a tények és a jog világának viszonya, a jogi szabályozás esélyei foglalkoztatják, mikor a társadalomra veszélyesség absztrakt fogalmának a helyét keresi és annak szerepét a törvényhozás csakúgy mint a jogalkalmazás szempontjából igencsak szkeptikusan értékeli.³ De mindezen példáknál többet árul el szándékairól a tény, hogy állandóan visszatér a semmisséghez, ahhoz a fogalomhoz, amely - idézem egy tizenöt évvel ezelőtt kelt írását - "elválasztja a jog világát a nem jogitól, a pusztá tényektől, azt amit a jog elismer attól, amit nem ismer el".⁴

"A semmisség - írja másfél évtizeddel később - az eljárást és az ítéletet valahogyan jogon kívülé teszi és a semmis ítéletben talán már nem is a büntető hatalom gyakorlása ölt testet."⁵

Hogyan orvosolható a semmisség? Egyáltalán, milyen törvénysértések reparációjára készülhet fel a büntető igazságszolgáltatás és melyek azok a képtelenségek, amelyekkel szemben végleg tehetetlen - ezekre a kérdésekre keresi a választ.

6

Nos tudjuk: a realitás és a képtelenség közti határt a jog bizony rosszul mérte fel. Sokmindenről azt gondolta, hogy csak az abszurd dráma világában fordulhat elő. Még Dürrenmatt anti-hőse is maga hajtja végre az ítéletet, amelyet unaloműző játékok végén mondtak ki felette az igazságszolgáltatás nyugdíjba vonult mesterei. Nálunk viszont a színjáték végén kihirdetett ítéletet az állami büntetés végrehajtás emelte a valóság szférájába.

Most itt a felülvizsgálat és az orvoslás ideje. Törvényességi óvások nyomán ítéleteket hatálytalanít a Legfelsőbb Bíróság, az Országgyűlés törvényt alkotott az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések semmissé nyilvánításáról és határozatot, amelyben az internáltak és a kitelepítettek sérelmeinek orvoslásáról rendelkezett. A kép tarka és ez jelzi tán azt is, hogy nem tisztázott: mi az ami jóváteendő-jóvátehető és az sem, hogy miképp.

7

Király Tibor a semmisséggel foglalkozó írásában számos olyan ítéletfajtát ismertet, amelyek érintettjei hősök vagy áldozatok, de semmiképp sem bűnözők. Ide sorolja azokat az ítéleteket, amelyeket tán az eljárási formaságok megtartásával hoztak, ám a bíróságok a bűnössé nyilvánítást olyan normákra alapították, amelyek helyte-

lenek vagy egyenesen erkölcstelenek. Joggal állapítja meg, hogy "abszurd következtetés lenne bűnözőnek tekinteni a parasztot, aki saját kertjében kivágott egy szilvafát..." és igaza van abban is, hogy ez "természetesen szakadékot nyit a bűnözés hivatalos és társadalmi megítélése között, a jogi és erkölcsi, az aktuálpolitikai és a történelmi értelmezés között".⁶ A kérdés most már az, vajon az erkölcsi-történelmi interpretáció eredményéből adódhatnak-e teendők a büntető igazságszolgáltatás számára? Kimondhatja-e utólag, hogy az említett ügyekben törvényt sértettek a bíróságok? Nem lép-e ingoványos talajra, ha most kijelenti: az inkriminált magatartások nélkülözték a társadalomra veszélyességet és ezért a bíróságok nem-bűncselekmények miatt szabtak ki büntetést? Vagy mondhatjuk-e netán, hogy az ítéletek azért nélkülözték a jogi alapot, mert a kérdéses normák nem tarthatnak igényt arra, hogy jognak tekintsék őket? Így eljutunk ahhoz a második világháború után aktuálissá vált és mind a mai napig vitatott kérdéshez, hogy hol a határ a pusztán helytelen jog és a törvényi jogtalanság között?

8

Nem nevezhetők természetesen bűnözőknek azok sem, akiket műperekben ítélték el, olyan a hatalom által megrendelt perekben, "amelyeknek szinopszist és benne az áldozat bukását előre megköltötték".⁷ Első pillantásra úgy tűnhet: az ilyen ítéletek orvoslására a büntető igazságszolgáltatás megfelelő eszközökkel rendelkezik. A torz hatalom képtelen arra, hogy formailag kifogástalan pereket produkáljon. A színjátékhoz szereplők kellene: betanított és díjazott tanúk, a klasszikus válfajhoz pedig hozzátartozik a játékra kényszerített bűnbánó vádlott. A műperek nem lehet másképp előadni, csak úgy, hogy a tisztességes eljárás alapszabályait felrúgják. Így aztán kézenfekvőnek látszik, hogy a műperekben hozott "ítéleteket" eljárási szabálysértésre

hivatkozva megsemmisítik. Csakhogy az eljárási hiba címén történő hatálytalanítás háttérében az a vélelem húzódik, hogy a processzuális normák súlyos megsértése az igazság megállapítását veszélyeztette. A megsemmisítés tehát meghagyja annak a lehetőségét, hogy az érvénytelenített perben mégiscsak az igazságra találtak rá. Elvben megmarad az esély, hogy a megsemmisítést követő - most már szabályos - per újból az elítélt bűnösségének megállapításával végződik. A műperek áldozatainak szemében ez ismét csak jogi köntösbe öltöztetett megalázó komédia. Így szemlélve, az eljárási okból való hatálytalanítás alkalmatlan arra, hogy az áldozatoknak morális elégtételt szolgáltatasson.

9

Koncepciós perről beszél Király Tibor akkor is, ha a bíróságnak "más hatalom előírta, számára nyomatékosan sugallta", hogy a való tényeket miképp rendezze, hogyan értelmezze.⁸ A semmisség ilyenkor is nyilvánvaló: nem lehet szó érvényes ítéletről, ha hiányzott az, ami a bíróságot - sajátos szervezete és eljárásmódja mellett - bírósággá teszi - tagjainak függetlensége. De milyen sugallat, mekkora nyomatékú útmutatás zárta ki, hogy a bírók lelkiismeretüknek engedelmességedjenek. Vagy döntsék el ők maguk néhány évtized távlatából: kinél lett a sugallat belső meggyőződésé és ki gyártott előre megrendelt ítéleteket?

10

Arra talán jó a sok-sok kérdőjel, hogy belássuk: szánalmasan szegényes a büntető igazságszolgáltatás arzenálja ahhoz, hogy saját bűneit helyrehozza. De arra is többnyire csak önnön elveinek tagadásával képes, hogy kérdőre vonja azokat, akik a bűnbe taszították. A példákért nem kell messzire menni sem időben, sem térben. A forradalmak kora persze nem kedvez a jogász

szórszálhasogatásnak, és a történetírás is hajlik arra, hogy mentséget találjon a törvénytíprásokra, melyeket az új rend a vajadás fájdalmai közt elkövet. Ám ha a jogállamiság nevében tagadjuk a múltat és közben - akár csak egy rövid időre is - félretesszük a jog vonta korlátokat, úgy saját szándékaink tisztaságát kérdőjelezzük meg. Bele- rokkan az úttörők jobb sorsra érdemes nemzedéke, ha követi a fogat-fogéért, szemet-szemért elvét. Magukra maradnak vak gyűlölködésükkel, a nyomuk- ba lépőket taszítja majd fogatlan nyámogásuk.

11

Az igazságszolgáltatás esetlensége is oka annak, hogy sokszor nem a bíróságra, nem az igazságszolgáltatásra bízják saját döntései érvény- telenítését. Számos jogrendszer - megtörve a ha- talommegosztás elvét - felhatalmazza a törvény- hozót és a végrehajtó hatalmat, hogy semmissé te- gye mindazt, amit a bírói ítéletben állítottak és elrendeltek. A kegyelemhez nálunk többnyire az erejét fitogtató, megbocsátó-kegyosztó hata- lom képzete társul. Nem kegyelmi rendelkezés formájában történt ezért az 1956-os népfelkelés- sel összefüggő ítéletek orvoslása. Amint azt az indokolás is hangsúlyozza: "nem megbocsátástól vezérelt gesztus értékű elhatározásról van szó".

Pedig a kegyelem sokszor éppen azt mutatja, mennyire elesett, mennyire tehetetlen a hatalom - amikor például pusztán arra szolgál, hogy szel- lősebbé tegyék a börtönöket, hogy helyet csinál- janak a sorukra várakozóknak.

A kegyelem intézményében - írja Radbruch - a jog feloldhatatlan belső ellentmondásai és min- den jog értékének viszonylagossága öltenek tes- tet. Rendeltetése az, hogy a jog egymással össze- békíthetetlen elemei - az igazságosság, a célsze- rűség, a jogbiztonság - közti feszültséget a bí- ró-i ítéletben foglaltaktól eltérően oldja fel. Más esetekben viszont a kegyelem annak elismeré- sét jelenti, hogy "vannak a világon értékek, amelyek mélyebb forrásból táplálkoznak és maga-

sabb csúcsokra hágunk mint a jog".⁹ De a kegye- lem sajátja, hogy jognak ismeri el azt, amit korigál vagy aminek helyébe más értéket helyez. Nyilván ezt is el akarta kerülni az országgyű- lés, nem kívánta ünnepélyesen deklarálni, hogy az 1956. után folyt perekben jogot szolgáltatottak.

Igy aztán valóban nem maradt más hátra, mint- hogy sajátos normában rendelkezzenek az 1956-os népfelkeléssel összefüggő ítéletek orvoslásáról. Ám nemcsak a műfaj rendhagyó, hanem a törvény által követett elvek is, amelyek tagadják azokat a principiumokat, melyek a jogállami büntetőjog vázát adják. A tisztességes büntetőjog nem isme- ri a kollektív felelősséget - a semmisségi tör- vény kollektív feloldást ad. A jogállam büntető- joga elképzelhetetlen a bűnfelelősség elve nél- kül - a semmisségi törvény csak az eredményre van tekintettel: hogy mi volt a tett mozgatója, forrástiszta erkölcs vagy szadista vérszomj, az egyre megy.

12

Dőreség lenne ezért az országgyűlést hibáz- tatni. Mindaz amit leírtam, pusztán azt igazolja: ha visszaélnék a büntetőjoggal, a károk valójá- ban helyrehozhatatlanok, a sebeket talán csak az idő gyógyíthatja. Siralmasan korlátozottak a jog eszközei ahhoz, hogy orvosolja a nevében elköve- tett bűnöket. A jogtalanság többnyire csak úgy egyenlíthető ki, hogy ismét csak félreteszik a jog elveit, értékeit. Közben pedig napról-napra csökken a normarendszer amúgyis megcsappant te- kintélye és szaporodnak a társadalmi dezorgani- záció jelei. De bele kell törődnünk: a tisztulás- nak ára van és a jövő nem reménytelen. Talán si- kerül végre kiépítenünk azokat az intézményes biztosítékokat, amelyek elejét veszik, hogy a hatalom újra jognak álcázva romboljon. Valóra válhat amiről Király Tibor álmodik, eljön a kor, amikor a bizonyítás nem aljasodik kényszervalla- tássá, a védő meri ellátni tisztét és a bíró meg-

őrsi méltóságát. Az idő sürget, neki kell látnunk, hogy ne szenvedjék a tisztulás kínját vétlen gyermekeink.

Bárd Károly

Jegyzetek

- 1./ Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. Magyar Jog 1988. 736.o.
- 2./ Király Tibor: A legalitás a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny 1986. 201-206.o.
- 3./ Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. 730-743.o.
- 4./ Király Tibor: A vétségi eljárás és semmissége. Magyar Jog 1975. 627.o.
- 5./ Király Tibor: A magyarországi bűnözés kérdőjelei 1989. Kézirat 11.o.
- 6./ uo. 5-6.o.
- 7./ uo. 9.o.
- 8./ uo. 10.o.
- 9./ Gustav Radbruch: Rechtsphilosophie. Stuttgart 1951. 279.o.